

in different areas: economic, political, educational and administrative. The main tasks of the organization were to spread political-educational influence on people and extend the Bolshevik ideology. The process was directed on acquaintance with the policy of the Bolshevik Party. Analysis of its activity allows to determine the place of public associations in the system of the Soviet state. The topic raised in the article has prospects for further research.

Key words: *the USSR, the NEP, Cherkasy district, silbud (Peasanthouse)*

УДК 94(477.85)«1920»/«1930»

Н. І. Земзюліна

ВПЛИВ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ НА РОЗВИТОК КООПЕРАЦІЇ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД У ЄВРОПІ (1920–1930 рр.)

У статті йдеться про розвиток кооперативного руху в першій третині ХХ ст., вказується на великий потенціал останнього у реальному підвищенні життєвого рівня найширших верств європейського соціуму. Кооперативні організації сприяли піднесенню, зміцненню та розвитку господарств європейських держав, забезпечуючи своїх членів довготерміновим і короткотерміновим кредитами. Вони були для своїх членів посередниками при збуті продукції та постачанні засобів виробництва, підвищували культурний рівень населення, впливаючи на становлення і розвиток громадської свідомості в Європі. Але, на жаль, вони не змогли протистояти репресивній машині тоталітарних урядів. Говорячи про міжвоєнний період кооперативного руху, можна відмітити про його циклічність, спади та підйоми, у 1920–1930-ті рр. фашистські і реакційні режими в Італії, Угорщині, Болгарії, Австрії і Німеччині проводили політику ліквідації кооперації та одержавлення її власності. Міжнародні організації в особі керівників МКА, не знайшли дієвих засобів економічно та політично протистояти агресії направленої на порушення прав своїх членів.

Ключові слова: *тоталітарний режим, кооперація, Європа, кооперативний рух*

Актуальність теми. До одного з характерних проявів самоорганізації людських мас належить кооперація. Слово латинського походження «cooperatio» ввійшло в мови багатьох народів Європи, у тому числі також у мову українську, з єдиним глибоким і гуманним змістом – «співпраця». Для співпраці ж, як відомо, потрібне об'єднання зусиль, засобів тих, хто хоче співпрацювати. Актуальність представленого дослідження зумовлена активним розвитком кооперації в сучасному економічному світовому просторі. Міжнародний Кооперативний Альянс охоплює нині 45 млн кооператорів, переважно голови родин, отже, можна вважати, що армія трудящих над мирним розвитком суспільства досягає 200 млн чоловік [1]. «Зустріч 450 делегатів із 28 країн, що відвідали Стокгольмський Конгрес, є чудовим виявом духовного та соціального єднання, що його творить кооперативна ідея, а зміст обміну думок та ухвалені резолюції свідчать за волю до переборення зла системи суперництва та за створення нового ладу світу й економічної волі...» [2].

Мета дослідження показати реакційність політики тоталітарних режимів до економічно незалежних форм організації громадян, а саме кооперації. Проаналізувати засоби міжнародного впливу на забезпечення економічних прав громадян.

Історіографія питання достатньо специфічна і небагата, часто містить ідеологічні викладки, що характеризуються певною заангажованістю. Автори робили спроби аналізу тенденцій, що характеризували кооперації окремих країн Європи та європейського кооперативного руху загалом. Серед них варто відзначити роботи Т. Кассау [3], Б. Махліна [4], А. Бадулеску [5], В. Коларова [6], Д. Недельчева [7], Е. Варьяша [8], І. Хромського [9], В. Іванюка [10], Г. Ф. Матвєєва [11] та ін. Втім, ці праці, на нашу думку, посідають проміжне місце між історіографією та джерельною базою дослідження. Вони створювалися активними учасниками кооперативного руху, що виходили у свої оцінках та підборі матеріалу із суб'єктивних позицій, згідно з чим вибудовувались і їх оцінки тих чи інших явищ у кооперативному житті, динаміці розвитку (занепаду) кооперації в окремих країнах.

Виклад основного матеріалу. Успіхи кооперативного руху вказували на великий потенціал останнього у реальному підвищенні життєвого рівня найширших верств європейського соціуму. За цих умов, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у Франції набули поширення ідеї кооперативізму, суть якого зводилась до тези: «Ні капіталізм, ні соціалізм, а кооперація» [12, 17]. Основні положення цієї теорії сформульовані відомим французьким економістом

Ш. Жідом зводились до того, що негаразди капіталістичного суспільства пов'язані із безконтрольним господарюванням великих власників і посередників. Єдиним спільним інтересом для всіх членів суспільства, – твердив Ш. Жід, – є споживчий інтерес. Всі однаково зацікавлені в споживанні якісних продуктів за низькими цінами, хорошому житлі тощо. Отже, якщо всі або майже всі члени суспільства об'єднуються у споживчі кооперативи, вони зможуть диктувати умови виробництву, зменшити прибуток до справедливої норми, поліпшити становище всіх трудящих. Відтак, еволюційним шляхом мала бути побудована кооперативна республіка, законодавчі і виконавчі органи якої формувалися б з представників кооперативів і їх спілок. Метою вважалося досягнення домінуючих позицій кооперативу в економіці, що розглядалось, як «третій шлях» суспільного розвитку [11, 87].

Говорячи про міжвоєнний період кооперативного руху, можна відмітити його циклічність, спади та підйоми, але в цілому кооперація була активним суб'єктом громадського та політичного життя періоду, про що свідчать архівні записи. Відзначаючи черговий День кооперації, Президент Міжнародного Кооперативного Альянсу Ваїно Таннер та Генеральний Секретар Генрі Дж. Мей звернулись з відозвою до кооператорів «... Міжнародній День Кооперації, що його вшосте святкуємо в суботу, 7-го липня, дозволяє нам вважати, що ідеї світового братання та всесвітнього миру за минулий рік викликали вже зацікавлення всіх націй. Цьому сприяє неухильний ріст кооперативних організацій всього світу, що завжди були за мир. Неухильний поступ кооперативного руху в усіх країнах та поширення його діяльності на галузі, що мають прямий вплив на національне господарське життя, правлять за доказ того, що участь нашого руху в розв'язанні економічних світових проблем все зростає» [13].

Світова економічна криза 1929–1933 рр. завдала кооперації величезних збитків. Тільки за один 1931 р. загальний оборот кооперативних організацій знизився майже на 30%. Погіршення економічного становища кооперативів стало предметом обговорення XIII конгресу МКА, що проходив у 1930 р. у Відні. На жаль, конгрес у черговий раз став ареною ідеологічних боїв і ніяких суттєвих рішень не прийняв. У 1933 р. економічне становище кооперації ще більше ускладнилось. Посилився і тиск з боку органів масової інформації та урядів. У липні 1933 р. в Базелі була проведена спеціальна міжнародна кооперативна конференція, на якій обговорювалися питання про ставлення кооперації до економічної кризи та про підготовку до Всесвітньої економічної та фінансової конференції. Учасники конференції прийняли декларацію з назвою «Міжнародна солідарність кооперації», яка виходила з того, що світова економічна криза продемонструвала провал капіталістичної системи господарства і державного управління, що різко підсилило небезпеку війни і поставило на карту існування самої цивілізації. Провідним рішенням конференції було проголошення переорієнтації домінанти міжнародного кооперативного руху з економічної діяльності на політичну [14]. Необхідною була консолідація всіх демократичних сил на боротьбу з фашизмом і війною. Але це не означало, що лідери Альянсу до кінця розуміли, як і з ким вони будуть об'єднуватись і якими методами діяти.

У 1920–1930-ті рр. фашистські і реакційні режими в Італії, Угорщині, Болгарії, Австрії і Німеччині проводили політику ліквідації кооперації та одержавлення її власності. Після встановлення тоталітарного режиму в Італії, у 1922 р. під приводом боротьби з соціалістами і комуністами, що очолювали кооперативи. Якщо ще в 1921 р. Національна ліга кооперативів Італії об'єднувала біля 8 000 кооперативних товариств, то в 1924 р. їх залишилося близько 1000, а в 1925 р. Ліга була розпущена, майно конфісковано, на її місці створено фашистську загальнонаціональну кооперативну організацію. Якщо в Італії фашисти діяли поступово, то в Німеччині вже через кілька місяців після приходу Гітлера до влади кооперативні організації були включені до складу німецького фашистського трудового фронту. Центральна спілка споживчих кооперативів, Християнська кооперативна спілка та інші організації були об'єднані в єдиний фашистський національний союз «Рейхбунд». Тема боротьби з фашистською небезпекою в кооперативному русі і світі стала головною на XIV конгресі МКА, що відбувся в 1934 р. у Лондоні [15, 42].

До порядку денного конгресу було включено кілька питань і резолюцій про участь кооперативів в боротьбі проти фашизму, за мир і роззброєння. Але його рішення були неконкретними, непослідовними, носили переважно декларативний, малоефективний і навіть угодовський характер. Тверда антифашистська позиція проявилася лише у відмові прийняти «Рейхбунд» до Альянсу.

Нестабільна обстановка в світі перед Другою світовою війною відбилася на міжнародному кооперативному русі. Хоча економічні зв'язки між кооперативами різних країн продовжували існувати, кооперативні принципи майже не діяли. Порушувалися принципи демократії, рівноправності, розподілу прибутку, багато кооперативів не дотримувались політичного нейтралітету. Все це відбувалось і в Центроспілці СРСР. Його керівний склад з кінця 1935 р. було частково репресовано. Центросоюз припинив свої торгівельні операції на зовнішніх ринках і зміг їх відновити лише через 20 років [16].

У 1937 р. у зв'язку з фашистським переворотом у республіканській Іспанії МКА знову повернувся до питання про ставлення кооперативного руху до фашизму. Керівники Альянсу гостро усвідомлювали небезпеку фашизму для людства. XV конгрес МКА, що проходив у 1937 р. в Парижі, схвалив дії ЦК МКА на захист миру та організації допомоги кооператорам республіканської Іспанії. Інтернаціоналізація конфлікту в Іспанії відбулася відразу з початком заколоту. Ф. Франко звернувся до А. Гітлера і Б. Муссоліні, а на противагу йому, ще раніше, республіканський уряд направив телеграму із закликом про допомогу прем'єр-міністрові Франції Л. Блюму [17, 192–195]. На допомогу республіканському уряду Іспанії відгукнулись громадські організації європейських країн, на державному рівні фактично тільки СРСР, солідарність якого проявлялася не тільки в мітингах, зборі коштів із радянського населення на допомогу республіканцям, утриманні іспанських дітей-сиріт, а й дипломатичними, економічними й військовими засобами [18]. Війна в Іспанії відразу набула міжнародного характеру. Ф. Франко та Б. Муссоліні встановили та налагодили контакти, дружні відносини закріпила італійсько-іспанська угода від 28 листопада 1936 р. У ній йшлося: «Фашистський уряд і національний іспанський уряд солідарні в загальній боротьбі проти комунізму, який наразі більше, ніж коли-небудь, загрожує миру та безпеці Європи, натхненні бажанням розвинути й укріпити свої власні взаємовідносини і всіма силами сприяти соціальній та політичній стабілізації європейських націй» [19, 7–10].

З огляду на це, Конгрес прийняв резолюцію про мир, яка попереджала про небезпечні наслідки нової війни для людства. XV конгрес МКА в Парижі став останнім передвоєнним конгресом. Рішення провести наступний черговий міжнародний форум кооператорів у 1940 р. у Празі не було реалізовано. Головним підсумком третього періоду стало збереження єдності міжнародного кооперативного руху та зміни соціального складу його учасників.

Висновки. Отже, діяльність кооперативних організацій в першій третині ХХ ст. визначалась активністю як в економічній, так і в політичній площині, визначаючи тим самим розвиток європейських держав. Вони розвивались в двох напрямках: теоретичному та практичному. Кооперативні принципи лягли в основу домінуючих в регіоні політичних ідеологій: «кооперативного капіталізму» і «кооперативного соціалізму». Недостатня теоретична з'ясованість змісту самого явища «кооперація» відповідним чином позначилася на його практичній реалізації. Крім того, перешкодою для науково-обґрунтованого розв'язання проблеми кооперативних відносин було прагнення лідерів європейських держав, всупереч усталеній традиції і на противагу підходам «буржуазних» учених виробити ідеологічне розуміння даного явища.

Кооперативні організації сприяли піднесенню, зміцненню та розвитку господарств європейських держав, забезпечуючи своїх членів довготерміновим і короткотерміновим кредитами [20, 3]. Вони були для своїх членів посередниками при збуті продукції та постачанні засобів виробництва. Кооперативні організації розповсюджували кооперативні знання та найефективніші засоби господарювання, підвищували культурний рівень населення, впливаючи на становлення і розвиток громадської свідомості в Європі. Але, на жаль, вони не змогли протистояти репресивній машині тоталітарних урядів. Кооперація фактично призупинила свою діяльність і змогла відновитись лише після закінчення військових операцій та відродження діючого місцевого самоврядування.

Список використаної літератури

1. Machima P. Report of the national Seminar on Consumes Co-cooperative Development / P. Machima. – New Delhi : International Co-cooperative Alliance, 1995.
2. Международное кооперативное движение [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uwcc.wisc.edu/icic/>.
3. Кассау Т. О. Потребительская кооперация в Великобритании / Т. О. Кассау. – М., 1928.
4. Махлин Б. Единство чешской кооперации под угрозой / Б. Махлин // Международная кооперация. – 1927.

- № 2. – С. 18–22.
5. Бадулеску А. О кооперативном движении в Румынии / А. Бадулеску // Международная кооперация. – 1925. – № 9. – С. 35–44.
 6. Коларов В. Сельскохозяйственная кооперация и задачи коммунистов / В. Коларов // Аграрные проблемы. – 1932. – Кн. 7. – С. 14–16.
 7. Недельчев Д. По стопам гамбургцев (Съезд Чешского союза потребительской кооперации) / Д. Недельчев // Международная кооперация. – 1929. – № 6–7. – С. 40–47.
 8. Варьяш Э. Болгарская кооперация и болгарский фашизм / Э. Варьяш // Крестьянский Интернационал. – 1924. – № 3–4. – С. 126–133.
 9. Хромский И. Сельскохозяйственная кооперация Чехословакии в 1927 году // Международная кооперация. – 1927. – № 6. – С. 22–24.
 10. Иванюк В. Возникновение и современное положение кооперативного движения в Польше / В. Иванюк // Международная кооперация. – 1926. – № 7. – С. 15–23.
 11. Матвеев Г. Ф. Третий путь? Идеология аграризма в межвоенной Чехословакии и Польше / Г. Ф. Матвеев. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1992. – 240 с.
 12. Павленко Г. В. Аграрно-крестьянский вопрос и его особенности в Германии в период перехода от капитализма к империализму / Г. В. Павленко // Аграрно-крестьянский вопрос за рубежом в новое и новейшее время. – Казань, 1983. – С. 17–29.
 13. Кооперативный рух [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.uwcc.wisc.edu/icic/>.
 14. Report of the commission on Co-operative principles (1966) – International Co-operative Information Center: Report of the commission on Co-operative principles (1966) [on line] [cited 25 October 2003] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.wisc.edu/uwcc/icic/def-hist/gen-info>.
 15. Дюрозель Жан-Батист. Історія дипломатії від 1919 року до інших днів / Жан-Батист Дюрозель. – К. : Основи, 1995. – 903 с.
 16. The Present Application of the Rochdale Principles- International Co-operative Information Center : The Present Application of the Rochdale Principles [on line] [cited 10 November 2003] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.wisc.edu/uwcc/icic/def-hist/gen-info/1937-Revision-of-Co-operative-Principles-1>.
 17. Белоусова С. Г. Начало Гражданской войны в Испании и дипломатия Парижа / С. Г. Белоусова // Из истории Европы в новое и новейшее время. К 100-летию со дня рождения И. М. Майского. – М. : Наука, 1984. – С. 191–207.
 18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ (ЦДАВО України), ф. 2854, оп. 1, спр. 229, арк. 23–25, 43.
 19. Документы и материалы кануна Второй мировой войны. 1937–1939 : в 2 т. / редкол. : А. П. Бондаренко, И. Н. Земсков [и др.]. – М. : Политиздат, 1981. – Т. 2: Январь–август 1939 г. – 415 с.
 20. Ципко А. С. Размышления о причинах исторической устойчивости кооперации // ЭКО. – 1987. – № 9. – С. 3–34.

Одержано редакцією 27.02.2014
 Прийнято до публікації 15.05.2014

Аннотация. *Земзюлина Н. И. Влияние тоталитарных режимов на развитие кооперации в Европе в 1920–1930 гг. В статье речь идет о развитии кооперативного движения в первой трети XX в. Указывается на большой потенциал последнего в реальном повышении жизненного уровня широких слоев европейского социума. Но, к сожалению, они не смогли противостоять репрессивной машине тоталитарных правительств. Международные организации в лице руководителей МКА, не нашли действенных средств для того, чтобы экономически и политически противостоять агрессии, направленной на нарушение прав своих членов.*

Ключевые слова: *тоталитарный режим, кооперация, Европа, кооперативное движение*

Summary. *Zemzyulina N. The influence of totalitarian regime on the development of cooperation in mid-war period in Europe (1920-1930s). The article deals with the development of cooperative movement in the first third of 20th century. The huge potential of the latest in real improvement of life conditions of the biggest European stratum is highlighted. Cooperative organizations assisted in the growth, strengthening and development of European country's households, providing its members with long-term and short-term credits. The above mentioned organizations served as mediators in selling and supply of means of production, raised culture level of society, influencing the formation and development of public awareness in Europe. Despite, they failed to resist the repressive machine of totalitarian governments. Talking about cooperative movement in mid war period the author pointed out on its cyclic character; drops and rises, in 1920-30 fascist and reactionary regimes conducted a policy of cooperation liquidation and nationalization of cooperative's possessions in Italy, Hungary, Bulgaria, Austria and Germany. International organizations, as ICA, could not find effective actions to resist economically and politically aggression towards violation of its member's rights.*

Key words: *totalitarian mode, co-operation, Europe, co-operative motion*